

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της δημοτικής εκπαίδευσης στον «Μικρό Πολίτη» του Παναγιώτη Βεργωτή (Αργοστόλι 1876) και οι απόψεις του για τη διάδοση της παιδείας σε όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας

Ηλίας Α. ΤΟΥΜΑΣΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο «Μικρός Πολίτης» (Αργοστόλι, 1876) του κεφαλονίτη λόγιου και εκπαιδευτικού Παναγιώτη Βεργωτή (1841-1916) είναι ένα ενθουσιώδες δοκίμιο που αποτυπώνει τις απόψεις του συγγραφέα για τις ελλείψεις του εκπαιδευτικού συστήματος του καιρού του και περαιτέρω προτάσεις θεσμικής αναδιαμόρφωσής του, με έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Οι μικροί μαθητές είναι οι μελλοντικοί κοινωνικοί ρόλοι – από την ποιότητα της εκπαίδευσης και τη διάδοσή της σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας εξαρτάται η επίτευξη μιας δικαιότερης κοινωνίας. Ο Βεργωτής δίνει έμφαση στην ευρύτερη δυνατή διάδοση της δημοτικής εκπαίδευσης, στην δημιουργία διδασκαλοσχολών, στη χρήση της καθομιλουμένης γλώσσας στην εκπαιδευτική πράξη και στα σχολικά βιβλία, στην ολόπλευρη (σωματική και ψυχική) ανάπτυξη του παιδιού, στην εφαρμογή της ερβαρτιανής συνδιδασκτικής μεθόδου αντί της αλληλοδιδασκτικής και στην απονομή βραβείων και επαίνων στους μαθητές. Προτείνει οι ευεργέτες να χρηματοδοτήσουν την δημοτική εκπαίδευση, επενδύοντας στην βελτίωση της κοινωνίας. Το έργο του Βεργωτή, ο οποίος δεν έφυγε ποτέ από τα στενά όρια της Κεφαλονιάς, θεωρητικό στη βάση του αλλά με πρακτικό προσανατολισμό, εμφορείται από τις παιδαγωγικές αξίες του Διαφωτισμού, αλλά φαίνεται και να διαλέγεται με τις σύγχρονες του παιδαγωγικές θεωρίες (Schleiermacher, Herbart).

ABSTRACT

“Ο Mikros politis” (“The little citizen”, Argostoli 1876), a book written by Panagiotis Vergotis (1841-1916), a schoolteacher and scholar from Cephalonia, is an enthusiastic essay on the major problems of the Greek educational system of his time, followed by the writer’s proposals for its functional rescheduling, which are focused on the social character of education. Little students are little citizens – future social roles. The quality of education and its wide spreading in all social classes is a crucial factor for achieving a future society of progress and justice. Vergotis emphasizes on fortifying primary education in every corner of the country, as well as establishing teachers’ schools, and using everyday language in class and in schoolbooks. Creating a physically and mentally mature, but also productive in society adult sometimes provides, according to Vergotis, establishing state and school awards for good students. Vergotis proposes that the Greek benefactors (whose presence was very active in the late 1800s) should fund primary education, because this would be the best investment in favour of social progress. The works of Vergotis (who never left the island of Cephalonia during his career) mainly theoretical but with a practical perspective, are inspired by the pedagogic values of the Enlightenment, but are also well correlated with Vergotis’ contemporary pedagogic theories (Schleiermacher, Herbart).

1. ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

«Ο μικρός πολίτης» του Παναγιώτη Βεργωτή (1841-1916), τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Αργοστολίου «Η Ηχώ» σε 77 σελίδες και κυκλοφόρησε στην πρωτεύουσα της Κεφαλονιάς το 1876, δώδεκα χρόνια μετά την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (Βεργωτής, 1876). Πρόκειται για ένα σπονδυλωτό δοκιμιακού χαρακτήρα κείμενο που παρουσιάζει τις απόψεις του Βεργωτή για την παιδεία, με έμφαση στη δημοτική εκπαίδευση. Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τις σχετικές με τον κοινωνικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης απόψεις του Βεργωτή, ενός εκπαιδευτικού και λόγιου μιας μικρής επαρχιακής πόλης του Ελληνικού Βασιλείου, που την αμέσως προηγούμενη εκατονταετία υπήρξε χώρος μετακίνησης του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο. Αφού εξετάσουμε συνοπτικά την παρουσία του Βεργωτή στην πνευματική και κοινωνική ζωή της Κεφαλονιάς, θα αναγνώσουμε εκ του σύνεγγυς τις ενότητες του «Μικρού Πολίτη» που αφορούν τον κοινωνικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και τέλος θα αποτιμήσουμε τις απόψεις αυτές σε σχέση με την κοινωνία του και τα επιστημονικά ρεύματα της εποχής του.

2. Ο ΒΕΡΓΩΤΗΣ, ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ο Παναγιώτης Βεργωτής αποτελεί ιδιαίτερη μορφή για τα κεφαλληνιακά γράμματα του τέλους του 19^{ου} αιώνα, με ικανό δημοσιευμένο υλικό, εκτενής βιβλιογράφηση του οποίου έχει γίνει από τον αείμνηστο Γεώργιο Γ. Αλισανδράτο (Αλισανδράτος, 1997: 41-66) και αρκετά μεγάλη αδημοσίευτη ύλη (Μοσχόπουλος 1997: 7-44) Ο Γ. Αλισανδράτος και ο φίλος και αδελφός της συζύγου του Βεργωτή Ηλίας Τσιτσέλης μας έχουν διαφυλάξει πολύτιμα βιογραφικά του στοιχεία (Αλισανδράτος, 1997: 14-22, 28-37, 38-41· Τσιτσέλης, 1904: 55-9). Με σπουδές στο Λύκειο της πόλης του Αργοστολίου (επί Αγγλοκρατίας), χωρίς πανεπιστημιακή μόρφωση, όπως πολλοί κεφαλονίτες λόγιοι στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αλλά με πλούσια γλωσσική κατάρτιση και εγκυκλοπαιδική μόρφωση, ήταν μαθητής των εγγεγραμμένων Ιωάννη Μενάγια (Αποστολοπούλου, 1988) και Θεόδωρου Καρούσου. Αν και ήδη από το 1862 είχε κριθεί από Επιτροπή του Ιονίου Κράτους κατάλληλος να αναλάβει τη θέση του διδασκάλου της ελληνικής γλώσσας στο Λύκειο Κεφαλληνίας, αυτό δεν πραγματοποιήθηκε και εργάστηκε ως δικαστικός και διοικητικός υπάλληλος. Το 1876, χρονιά δημοσίευσης του «Μικρού Πολίτη», μολονότι διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος στο Ελληνικό Σχολείο Αργοστολίου, δεν αποδέχθηκε το διορισμό και ξεκίνησε την εκπαιδευτική του σταδιοδρομία από το 1877 στο ιδιωτικό «Εμπορικό Εκπαιδευτήριο «Ο Ρήγας», ενώ από τα τέλη του 1878 διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος και αργότερα σχολάρχης στο Πετρίτσειο Γυμνάσιο Ληξουρίου. Σταδιοδρόμησε για είκοσι χρόνια στην εκπαίδευση, στο Ληξούρι και στο Αργοστόλι, όχι χωρίς εμπόδια και διώξεις.

Παράλληλα, και ήδη από το 1858 είχε αρχίσει να δημοσιεύει έμμετρα κείμενα, μεταφράσεις και δοκίμια σε κεφαλληνιακά έντυπα, με κομβικό σημείο την μετάφραση, το 1865, των πέντε πρώτων ασμάτων της «Κόλασης» του Δάντη, που προκάλεσε έναν έντονο έντυπο διάλογο με τον επίσης εκπαιδευτικό Ιωάννη Ραζή). Η εκπαίδευση και η γλώσσα κατέχουν πρωταρχική θέση στο έργο του Βεργωτή, μαζί με την φιλολογία, την τοπική ιστορία, τα εθνικά θέματα (ιδίως το κρητικό), την μουσική, το κριτικό και αισθητικό δοκίμιο, την ποίηση αλλά και την πολιτική φιλοσοφία: η τελευταία μας αποκαλύπτεται στο έργο του «Ο έρωσ της Ιδέας» που αναφέρεται στο κίνημα του ριζοσπαστισμού και περιέχει τις απόψεις του Βεργωτή για την κοινωνική πρόοδο σε ελληνικό και παγκόσμιο επίπεδο (Βεργωτής, 1877). Ο Βεργωτής είναι χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της γενιάς των επτανήσιων λογίων που ενηλικιώθηκαν στα χρόνια της Ένωσης και επέλεξαν, αντί να φύγουν ελκυσμένοι από το αθηναϊκό κέντρο, να παραμείνουν στον τόπο τους, όπου μοιραία η πνευματική ζωή είχε αρχίσει να ξεθωριάζει και σιγά σιγά, με εξαίρεση την Κέρκυρα, να αδρανεί ως το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα.

3. “Ο ΜΙΚΡΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ” – ΕΝΘΟΥΣΙΩΔΕΣ ΔΟΚΙΜΙΟ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

3.1 ΠΡΟΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ο «Μικρός Πολίτης» κατέχει κεντρικό ρόλο στα εκπαιδευτικού περιεχομένου δημοσιεύματα του Βεργωτή και σχεδόν ταυτίζεται, όπως είδαμε, χρονικά με την μεταπήδησή του στον εκπαιδευτικό κλάδο. Προανάκρουσμα για το εκτεταμένο δοκίμιο αυτό ήταν, δυο χρόνια πριν, ένα άρθρο του στην εφημερίδα «Εξέγερσις» του Αργοστολίου που εξέδιδε ο Παναγιώτης Πανάς (Βεργωτής 1865). Για τον ίδιο τον «Μικρό πολίτη», ο ίδιος ο Βεργωτής αλλά και ο Τσιτσέλης αναφέρει ότι κεφάλαιά του μεταφράστηκαν στην ιταλική, γαλλική και γερμανική γλώσσα – ο Γ. Αλισανδράτος έχει εντοπίσει μόνο χειρόγραφο της ιταλικής και βιβλιογραφική αναφορά της Γερμανικής μετάφρασης (Αλισανδράτος 1997: 51-2). Το περιοδικό «Κόριννα» της Ζακύνθου δημοσιεύει τον Οκτώβριο του 1876 βιβλιοκρισία του Παναγιώτη Χιώτη για το έργο (Χιώτης, 1876). Δύο χρόνια μετά ο Βεργωτής και πάλι σε ζακυνθινό περιοδικό, τον «Ζακύνθιο Ανθώνα» του Ιωάννη Τσακασιάνου, θα δημοσιεύσει σε συνέχειες το δοκίμιο «Ελλείψεις της Εκπαιδύσεως» (Βεργωτής, 1878), όπου κάνει εκτεταμένη αναφορά στο ζήτημα της χρήσης της καθομιλουμένης γλώσσας στα σχολεία, ενώ ο ίδιος σχεδόν δέκα χρόνια μετά, το 1885, θα εκδώσει ένα φυλλάδιο που περιέχει και άλλες κρίσεις λογίων για τον «Μικρό Πολίτη» (Βεργωτής, 1885). Την ίδια εποχή επιχειρείται για μια ακόμη φορά η απομάκρυνση του Βεργωτή από το Ελληνικό Σχολείο του Αργοστολίου, και για τον λόγο αυτό οι γονείς του σχολείου μαζεύουν υπογραφές – ο Βεργωτής φαίνεται ότι χρησιμοποιεί τον «Μικρό Πολίτη» ως σημαία και ασπίδα προστασίας.

3.2 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Η δομή του «Μικρού Πολίτη» δεν είναι αυστηρά επιστημονική – όπως συμβαίνει με πολλά δημοσιεύματα της εποχής του, ο Βεργωτής δεν αισθάνεται την ανάγκη να παραθέσει τις πηγές του, βιβλιογραφία ή παραπομπές. Ακόμη και στα citata που χρησιμοποιεί σε κάθε κεφάλαιο του βιβλίου συχνά δεν αναφέρει παρά αόριστα την πηγή του (π.χ. το motto «Το παιδίον είναι ο πατήρ του ανδρός» αποδίδεται σε «άγγλο ποιητή»). (Βεργωτής 1876, σ. 1). Δεν θεωρεί επίσης απαραίτητο να αναφέρει τις πηγές από τις οποίες αντλεί τα στοιχεία για τα παιδαγωγικά συστήματα των ευρωπαϊκών χωρών στις οποίες αναφέρεται (Γερμανία, ΗΠΑ, Αγγλία, Αμερική), ακόμη και όταν επικαλείται στατιστικές. Ο πρόλογος του δοκιμίου είναι ένα αυτόνομο λυρικής υφής κείμενο με μυθολογικές και επικές αναφορές, ενώ το κυρίως δοκίμιο αποτελείται από επιμέρους κεφάλαια που συνδέονται μεταξύ τους με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η τελευταία φράση κάθε κεφαλαίου ολοκληρώνεται με τον τίτλο του επόμενου κεφαλαίου, δίνοντας στο κείμενο μια αίσθηση νοηματικής αλληλουχίας, που έτσι κι αλλιώς επιτυγχάνεται από τη ροή και το ρυθμό του λόγου του συγγραφέα..

Τα επιμέρους κεφάλαια (εκτός από το μια εισαγωγή που ξεκινά με τον τίτλο «Ο μικρός πολίτης»), έχουν τίτλους «Ανατροφή», «Σχολείον», «Δημοδιδάσκαλος», «Διδασκαλοσχολάς», «Μέθοδος», «Η γλώσσα», «Βιβλία», «Καρδία», «Ωραίων», «Γυμναστική», «Στέφανος» και «Συμπέρασμα». Οι τίτλοι μας μαρτυρούν τους παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τους οποίους καταπιάνεται ο Βεργωτής. Σε ολόκληρο το κείμενο διάχυτη είναι η διαπίστωση της κακής κατάστασης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος της εποχής του, κυρίως σε ό,τι αφορά τη δημοτική εκπαίδευση αλλά όχι μόνον σε αυτήν, αλλά, και πέρα από αυτό, δεσπόζει η διατύπωση ουσιαστικών προτάσεων για τη μεταρρύθμιση της δημοτικής εκπαίδευσης, με βάση γενικές αρχές και όχι συγκεκριμένα μέτρα, αρχές όμως που έχουν ξεκάθαρη φιλοσοφία και στόχο: μέσα από την βελτιστοποίηση της παρεχόμενης δημοτικής εκπαίδευσης, η διάδοσή της σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας πρόκειται να οδηγήσει δομικά στην πρόοδο της κοινωνίας, αφού μέσα από την εκπαίδευση σφυρηλατούνται οι μελλοντικοί κοινωνικοί ρόλοι: οι μέλλοντες πολίτες που θα αναλάβουν να διαδραματίσουν λειτουργικούς ρόλους στην κοινωνική οργάνωση. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε πώς αναδεικνύεται ως αναγκαιότητα η στρατηγική αυτή και με ποιο τρόπο

καθένας από τους παράγοντες της εκπαίδευσης μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη του στόχου της κοινωνικής προόδου, μέσα από τα επιμέρους κεφάλαια.

3.3 Η ΠΑΡΑΒΟΛΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

Ο πρόλογος του «Μικρού Πολίτη», που θα μπορούσε να είναι ένα αυτόνομο δοκίμιο, είναι μια απόπειρα του συγγραφέα να εντάξει το θέμα του δοκιμίου του σε συγχρονικούς και διαχρονικούς άξονες του κοινωνικού περιγύρου της εκπαίδευσης. Αυτή την «προλογική» του λειτουργία την επιχειρεί με έναν ποιητικό και φιλοσοφικό τρόπο – σε μια δαντικής σύλληψης σκηνή δείχνει τη σύγκρουση του πνεύματος (του ελληνισμού) με την ύλη (τον σκοταδισμό και την καθήλωση των χρόνων της σκλαβιάς, δαχρονικά). Χρησιμοποιώντας μια σειρά από ποιητικές μεταφορές που πάντα περιέχουν το φως, όπως «αιθρία χώρα», «αυγή», «ανατολή», διαπιστώνει ότι ο ελληνισμός επικράτησε μόνον όταν είχε στο πλευρό του την Αθηνά – επεξηγώντας ότι η Αθηνά είναι η ανατροφή. Εδώ ο Βεργωτής με τον όρο ανατροφή εννοεί την παιδεία εν γένει, χωρίς να διακρίνει ανάμεσα σε αγωγή και ανατροφή. Όσες φορές οι Έλληνες αρνήθηκαν την Αθηνά, την παιδεία, αυτή βρήκε άλλον θιασώτη λαό. Ωστόσο, καθώς είναι μεγάλθυμη η θεά, όταν οι Έλληνες «ήρχισαν να εγκολπώνονται το ζωοποιόν πνεύμα της νέας ζωής της νεότερης κοινωνίας» ξαναβρέθηκε στο πλευρό τους, το 1821 – φέρνοντάς μας στη διαπίστωση ότι η διάδοση της παιδείας, ο Διαφωτισμός, ήταν η κινητήρια δύναμη που οδήγησε τον ελληνισμό στην απελευθέρωση. Και η έλλειψή της είναι αυτή που οδηγεί στην ζοφερή σύγχρονη του Βεργωτή κατάσταση του ελληνισμού.

Εκείνος όμως δείχνει να πιστεύει στην δυνατότητα για πρόοδο, μέσα από την Αθηνά, την παιδεία, που «συνδέει τον νουν με το αληθινόν μυστήριο του κόσμου, μας συνδέει την καρδιάν με τον σκόπιμον ρυθμόν της κοινωνίας». Ο πρόλογος κλείνει με αυτό που φαίνεται ότι είναι ο σκοπός του Βεργωτή – για να μπορέσει η Αθηνά, η παιδεία να κάνει τη δουλειά της πρέπει πρώτα να φτιαχτούν διδασκαλοσχολές – και επειδή υπάρχουν ευεργέτες πρόθυμοι να διαθέσουν υπέρ του έθνους μεγάλα χρηματικά ποσά, προτείνει (σε συγκεκριμένο ευεργέτη τον οποίον δεν κατονομάζει) να χρηματοδοτήσει την ίδρυση διδασκαλοσχολών. Σχολών που θα βγάλουν δασκάλους, που θα διαδώσουν την παιδεία σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας.

3.4 Ο ΜΑΘΗΤΗΣ, «ΡΕΥΣΤΟΣ ΥΕΛΟΣ», ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ

Η εισαγωγή στο δοκίμιο αυτό καθαυτό καθρεφτίζει τη βασικότερη αρχή της φιλοσοφίας του Βεργωτή για τον κοινωνικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Ο ανήλικος μαθητής είναι ύλη εύπλαστη: «πυρακτωμένος σίδηρος», «κηρίον θερμόν», «ρευστός ύελος». (Βεργωτής 1876: 1). Η προσδοκία που τίθεται σε πρώτη προτεραιότητα δεν είναι η αυτοβελτίωση του μαθητή «Ενδέχεται να γείνη ο ευεργέτης της γειτονίας του, της πόλεως ο υπερασπιστής». Αργότερα, μπορεί να τον δούμε «να προστατεύη τα δίκαια της πατρίδος ή της ανθρωπότητος τα δίκαια». Πώς; Μέσα από την ανάληψη κοινωνικών ρόλων – είναι ο «μέλλον εργαστηριάρχης, ο ιατρός, ο δικαστής του χωρίου, της πόλεως». Οι ρόλοι που θα αναλάβει ο ανήλικος προσδιορίζονται μέσα από συλλογικότητες. «Εξ αυτών θα σύγκειται η μέλλουσα ενεργός κοινωνία».

Ο Βεργωτής, μέσα από το «μικρόν ωραίων χάος» που είναι η ψυχή του μικρού παιδιού, με μοχλό την εκπαιδευτική διαδικασία οραματίζεται την συνολική βελτίωση της κοινωνίας - την ανάδειξη του παιδιού σε δομικό-λειτουργικό στοιχείο του συλλογικού βίου. Το χάος περιμένει «φως, δημιουργία, νομοθεσία». Η εκπαίδευση δεν είναι ατομική υπόθεση αλλά κοινωνική. Σ' αυτή την υπόθεση έχει για τον Βεργωτή ρόλο και η γυναίκα, η οποία πρέπει να λάβει εκπαίδευση για να διαδραματίσει τους ρόλους της συζύγου, της μητέρας, της αδελφής. Ρόλοι περιορισμένοι, που μας θυμίζουν την τύχη της μικρής φίλης του Εμίλ στο ομώνυμο έργο του Jean – Jacques Rousseau. Έστω και με διαφορετικούς ρόλους, θεωρεί την ανατροφή των νέων (επεξηγώντας την ως εκπαίδευση και αγωγή) βάση της πολιτείας, σύμφωνα με το πλατωνικό μοντέλο, ενώ οχήματά της την «οικία», το σχολείο και την εκκλησία. Επιπλέον θεωρεί και την ίδια την κοινωνία χώρο μέσα στον οποίο η ανατροφή

συμπληρώνεται, καθώς τα «ήθη της κοινωνίας είναι όγκος τόσον μέγας και βαρύς», που ασκούν μεγάλη επιρροή στην ανατροφή του μικρού πολίτη.

3.5 ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ – ΣΥΝΔΕΤΙΚΟΣ ΚΡΙΚΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ωστόσο κατεξοχήν χώρος στον οποίο «ιερουργείται» η αγωγή είναι το σχολείο. Στο οικείο κεφάλαιο του «Μικρού Πολίτη» ο Βεργωτής, αφού χρησιμοποιεί παραδείγματα από την Αγγλία και τη Γαλλία, δίνει τη διαχρονική διάσταση του κοινωνικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης: Η κατάσταση της εκπαίδευσης μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή μαρτυρεί την κατάσταση της κοινωνίας μετά από ένα χρονικό διάστημα, όταν οι μικροί πολίτες θα έχουν αναλάβει τους κοινωνικούς τους ρόλους. Και αντίστροφα, η κοινωνική κατάσταση ενός τόπου μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής αποκαλύπτει ποια ήταν η κατάσταση της παιδείας μερικά χρόνια πριν. Θα ακολουθήσει σύντομη αναφορά στα προβλήματα της ελληνικής παιδείας για να καταλήξει σε μια κομβική παρατήρηση: «Το σχολείον είναι το επεξεργαστήριον της κοινωνίας· είναι δε και το θερμόμετρον αυτής. Όποιος ρίψη εν βλέμμα εις τα εντός του δημοτικού σχολείου, είδεν εις μικρογραφίαν το έθνος. Δια τούτο τα δημοτικά σχολεία πρέπει προ πάντων να ήναι τρόπον τινα τέλεια». Δημοτική εκπαίδευση, σχολεία επαρκώς στελεχωμένα σε όλα τα σημεία της χώρας είναι εγγύηση για μια υγιή και δίκαιη κοινωνία. Ο Βεργωτής παραθέτει αριθμούς και περιγράφει κυρίως την μεγάλη διασπορά των δημοτικών σχολείων στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες και αντιπαραβάλλει με την ελληνική δημοτική εκπαίδευση για την οποία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, όταν μιλάει κανείς θα «πρέπει και με τας δύο παλάμας να σκεπάζη το πρόσωπόν του».

3.6. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣΧΟΛΕΣ

Αν το σχολείο είναι το «επεξεργαστήριον» ο δημοδιδάσκαλος είναι, εκτός από «μεταδότης των φώτων» στα στρώματα της κοινωνίας, και «αγαματοποιός», σύμφωνα με τον Βεργωτή. Η σχέση κοινωνίας – δασκάλου είναι κι αυτή διαλεκτική: η κοινωνία παρέχει το ακατέργαστο μάρμαρο (τα παιδιά) και ο δάσκαλος – Φειδίας καλείται να σφυρηλατήσει τις ουράνιες μορφές που κρύβονται κάτω από τους όγκους του μαρμάρου – η εκπαίδευση έτσι αναδεικνύεται σε «θειότατον και ευγενέστατον επάγγελμα εις την κοινωνίαν». Οι Φειδίες αυτοί όμως στον ελληνικό χώρο αφ' ενός δεν λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση, και αφ' ετέρου αντιμετωπίζουν δυσκολίες και καταδρομές από εξωεκπαιδευτικούς παράγοντες, όπως η πολιτική εξουσία. Ο Βεργωτής θεωρεί απαραίτητη προϋπόθεση την ίδρυση διδασκαλοσχολών, προκειμένου οι δάσκαλοι να διαθέτουν επαρκή κατάρτιση ώστε να μεταδώσουν «εις τον νουν και εις την καρδίαν του μαθητού ό,τι πρέπει να θρέψη τον μυελόν και την καρδίαν του αγαθού πολίτου». Στόχος είναι ο αγαθός πολίτης, μέσο οι διδασκαλοσχολες, για τη λειτουργία των οποίων στην Ιταλία, στις ΗΠΑ και στη Βρετανία παραθέτει στοιχεία ο Βεργωτής. Επαναλαμβάνει, εδώ, αυτό που είχε προτείνει στην αρχή, δείχνοντας και τη φιλοσοφία που πρέπει να ακολουθηθεί για τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης: να χρηματοδοτηθούν αυτές οι σχολές από τους ομογενείς ευεργέτες. Θεωρεί αυτόν τον τρόπο ενίσχυσης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης προτιμότερο από την κατασπατάληση, όπως την βλέπει εκείνος, των χρημάτων των ευεργετών για τη δημιουργία «Ακαδημιών και Αστεροσκοπειών» - την εκπαίδευση της βάσης σημαντικότερη στην φάση εκείνη από την ενίσχυση της έρευνας, διακρίνοντας μια αυτονόητη (ίσως όχι για όλους) διαδοχή: Πρώτα η καθολική εκπαίδευση-υπόβαθρο-υποδομή και έπειτα η εξειδικευμένη έρευνα. Προτείνει επίσης την οργάνωση αποστολών των δασκάλων στο εξωτερικό ώστε να γνωρίσουν από κοντά τα εξελιγμένα παιδαγωγικά συστήματα του δυτικού κόσμου. Δεν προτείνει ωστόσο κάποιο συγκεκριμένο curriculum για τις σχολές αυτές, ούτε βάζει συγκεκριμένες ακαδημαϊκές προϋποθέσεις για τον υποψήφιο δημοδιδάσκαλο – φαίνεται να δίνει περισσότερο έμφαση στον πρακτικό χαρακτήρα τους: να καταρτίσουν ανθρώπους που θα διαδώσουν την εκπαίδευση παντού.

3.7 Η ΚΑΘΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ, ΚΙΝΗΤΗΡΙΟΣ ΜΟΧΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ο Βεργωτής διαπιστώνει την απουσία όχι απλά μιας συγκεκριμένης διδακτικής μεθόδου, αλλά και επιπλέον την έλλειψη οργανωτικής δομής του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, με ενδογενείς ελλείψεις (απουσία διδακτικών βιβλίων και εξοπλισμού και υποδομών των σχολικών τάξεων), υπηρεσιακές αντιξοότητες (χαμηλή μισθοδοσία, έλλειψη κατάρτισης και μισθοδοσίας των δασκάλων). Περαιτέρω, εντοπίζει, ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό σύστημα και τις αρνητικές επιπτώσεις της αδιαφορίας της κοινωνίας για την εκπαιδευτική διαδικασία (αφ' ενός με την έλλειψη κινήτρων με τη μορφή επιβράβευσης των μαθητών που προοδεύουν και εφ' ετέρου με την αδυναμία της κοινωνίας να επωφεληθεί από τα θετικά της εκπαίδευσης). Απορρίπτει την ήδη ξεπερασμένη από δεκαετιών στην Ευρώπη αλλά εφαρμοζόμενη στην Ελλάδα αλληλοδιδασκτική μέθοδο – προτείνει την παραστατική διδασκαλία, με τη χρήση της μαιευτικής μεθόδου – επιμένοντας στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και αναδεικνύοντας ως πρωταρχικό σκοπό της προτεινόμενης μεθοδολογίας «να εκτυλιχθή και δυναμωθή η λογικότης, να διαπλάττονται δε τοιαύται κλίσεις και να ωριμάζουν αύται εις τοιαύτας πράξεις, ώστε και αι μεν και αι δε να έχουν χρησιμότητα και σκοπιμότητα κοινωνικήν. Προς τούτο αναγκαιότατον είναι επανειλημμένως, να δείχεται και να αποδείχεται ο υψηλός σκοπός του ανθρώπου εις τον κόσμον, και ο σκοπός ο ιερός της εκπαίδευσως ως προς τον μεγαλοδύναμον τούτον κάτοικον της γης».

Στην προτεινόμενη από τον Βεργωτή μέθοδο η γλώσσα κατέχει πρωταρχικό ρόλο. Ο Βεργωτής γράφει τον «Μικρό Πολίτη» σε απλή καθαρεύουσα, ωστόσο (όπως έκανε και ο Ροΐδης), ωστόσο υποστηρίζει σθεναρά τη χρήση της καθομιλουμένης γλώσσας στην εκπαίδευση. Ο αγώνας του υπέρ της καθιέρωσης της καθομιλουμένης γλώσσας θα συνεχιστεί και από το άρθρο του «Ελλείψεις της Εκπαίδευσως» ένα χρόνο μετά, στον «Ζακύνθιο Ανθών» (Βεργωτής 1878). Θεωρεί μια από τις αιτίες της αποτυχίας του εκπαιδευτικού συστήματος του καιρού του το γεγονός ότι οι μαθητές καλούνται να μάθουν σε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνουν. Προσδίδει μάλιστα κοινωνική διάσταση στο γλωσσικό ζήτημα, προβαίνοντας σε τολμηρές διαπιστώσεις: Η Αρχαία Αθήνα και η Ρώμη με τις γλώσσες τους τυραννούσαν μεγάλο αριθμό γλωσσών, των χωρών που δυνάστευαν. Και οι ίδιες αυτές οι πολιτείες ήταν δίκαιες για τους ελεύθερους πολίτες, εκείνους που είχαν χείλη για να μιλούν. Υπήρχαν και τα «άλαλα πρόσωπα», οι δούλοι. Θεωρεί τη διάδοση του χριστιανισμού κομβικό σημείο για την χειραφέτηση των παγκόσμιων γλωσσών. Η γλώσσα αναδεικνύεται σε στοιχείο διάκρισης ανάμεσα σε ελεύθερους πολίτες και δούλους. Κι αυτή η διάκριση είναι στοιχείο παρακμής της κοινωνίας.

Η κοινωνία χρειάζεται την ζωντανή γλώσσα στην εκπαίδευση, καθώς η ζωντανή γλώσσα «οι Κορνάροι, τα γεμάτα ζωήν κλέφτικα τραγούδια, οι Μηνιάται, οι Φερραίοι, οι Σολομοί» ήταν εκείνη που συνετέλεσε αποφασιστικά στην αναγέννηση του Έθνους. Και αναφέρει χαρακτηριστικά: «Εκτός του ότι είναι σύμφωνος με τον οργανισμόν των νεωτέρων κοινωνιών, των γλωσσών των νεωτέρων ο οργανισμός, αλλ' εξασκεί και μεγάλην επιρροήν επάνω εις τον πολιτισμόν το τοιούτον ή τοιούτον της γλώσσης είδος». Άψυχα λείψανα, μούμιες και πτώματα χαρακτηρίζονται οι μετοχές, τα απαρέμφατα και οι μέλλοντες, ενώ επισημαίνεται η αναγκαιότητα να «καθαρισθή» η γλώσσα, να «κανονισθή» και να καθιερωθεί στην εκπαίδευση. Και σε αυτήν την καθομιλουμένη γλώσσα θα πρέπει συνταχθούν, προκειμένου να είναι κατανοητά, τα σχολικά βιβλία της δημοτικής εκπαίδευσης. Ο Βεργωτής αποδοκιμάζει τα σχολικά εγχειρίδια της εποχής του, που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις αυτές, ενώ προτείνει συνοπτικά παραδείγματα παρουσίας της σχολικής ύλης, πάντα με γνώμονα την αποτελεσματικότερη πρόσληψη και λειτουργικότητά τους ως εκπαιδευτικά εργαλεία από τους μικρούς μαθητές.

3.8. «Η ΚΑΡΔΙΑ», Η ΜΟΝΑΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Για τον Βεργωτή η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μικρού πολίτη που επιχειρεί η εκπαίδευση, πέρα από τη μόρφωση του νου περιλαμβάνει και τη διάπλαση της «καρδιάς», που σε αντίθεση με το μυαλό, το εργαστήριο των ιδεών, είναι η δεξαμενή «του αίματος, των παθών και των αισθημάτων». Αλλά για τον Βεργωτή η «καρδιά» δεν είναι μόνο ατομικό χαρακτηριστικό – ο κόσμος του θυμικού είναι το εργαστήριο και ορμητήριο της δραστηριοποίησης, των πράξεων, της βούλησης για εκτέλεση των ιδεών που συλλαμβάνει ο νους. Νους και καρδιά μαζί διαπλάθουν αυτό, η αναγκαιότητα του οποίου, όπως υποστηρίζει, διαπιστώνεται από την έλλειψή του στην κοινωνία: Τον χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας (η μεγάλη καρδιά που η κοινωνία έχει ανάγκη όσο και τα μεγάλα μυαλά) ξεπερνάει τα στεγανά του γνωστικού κλάδου ή του κοινωνικού ρόλου που αναλαμβάνει ο μικρός πολίτης. Ουσιαστικά ο χαρακτήρας πρέπει να διατρέχει οριζόντια το σύνολο των κοινωνικών ρόλων. «Ο χαρακτήρ είναι η πολύτιμος μονάς, η θυσιαζόμενη για την ομάδα. Χαρακτήρ είναι ευσυνειδητος, θαρραλέα, αδιάκοπος ενέργεια δια την πραγματοποίησιν μιας ιδέας, καθ' όσον αυτή είναι ουσιαστικώς ωφέλιμος εις όσον το δυνατόν μεγαλειότερον ή αξίας μεγαλειότερον όλον». Η κοινωνία χρειάζεται εκτός από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και τον Ηρακλή, τον Αχιλλέα, τον Θησέα. Και η εκπαίδευση οφείλει να διαπλάθει χαρακτήρες που θα ενεργούν προς όφελος των περισσοτέρων, όσο το δυνατόν περισσοτέρων. Ο χαρακτήρας είναι αυτός που, αδέσμευτος από ιδέες και προσηλώσεις, θα χρωματίσει τον κοινωνικό ρόλο με τη διάσταση της δικαιοσύνης. Σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση θεωρεί και την αναμόρφωση των θρησκευτικών σπουδών (από το σχετικό μάθημα στην βασική εκπαίδευση ως την αναγκαιότητα ανώτερων θεολογικών σπουδών).

3.9 ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ, Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΕΠΑΙΝΟΣ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΚΟΠΟΥ

Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στο «Ωραίον» έχουμε μια μεταστροφή του δοκιμιακού λόγου του Βεργωτή. Από μια δομημένη επιχειρηματολογία βασισμένη σε πραγματικά δεδομένα, ο συγγραφέας περνάει σ' ένα ενθουσιώδες, ποιητικής υφής, αισθητικό δοκίμιο για μια πιο ατομική διάσταση – σκοπιμότητα της εκπαίδευσης: τη μέθεξη του ωραίου. Ακόμη και στο κεφάλαιο αυτό ωστόσο, που αναφέρεται στην ατομική εξύψωση του ανθρώπου, διακρίνουμε ψήγματα του κοινωνικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης: Η μέθεξη του ωραίου θέτει την καρδιά (την κινητήρια όπως είδαμε παραπάνω δύναμη δράσης υπέρ της κοινωνίας) στην «Κολυμβήθρα του Σιλιάμ». «Όλα ταύτα τα ωραία της φύσεως και της τέχνης έχουν πολύ μεγάλην δύναμιν επάνω εις την καρδίαν, επάνω εις την ψυχήν του νεαρού μάλιστα μαθητού». Θυμίζοντας τη φιλοσοφική θεώρηση του Ζαν Ζακ Ρουσό για την αγνότητα της φύσης του παιδιού αναφέρει ότι «Το παιδίον είναι ζωγραφική και μουσική και ποίησις» (Βεργωτής 1876: 64). Και, βασισμένος στην πίστη του Διαφωτισμού για την απεριόριστη δυνατότητα προόδου υπογραμμίζει: «Δια να φθάσωμεν στο καθ' αυτό ωραίον [...] πρέπει να το κατορθώσωμεν με αναβιβασμούς. Πρέπει να αναβιβασθώμεν, με τον Πλάτωνα, από το εν ωραίον εις τα δύο, και από τα δύο εις όλα τα ωραία» (Βεργωτής 1876: 58).

Κοινωνικό χαρακτήρα αποδίδει και στην άσκηση του σώματος, στο κεφάλαιο «Γυμναστική» (Βεργωτής 1876: 66-8). Όχι μόνο για το αξιόμαχο του σώματος κατά την υπεράσπιση ενός συλλογικού αγαθού όπως η ασφάλεια της πατρίδας, αλλά και για να μπορέσει ο μικρός πολίτης, ως ολοκληρωμένη προσωπικότητα (νους, καρδιά, ψυχή), να αντέξει στον διαρκή αγώνα της σταδιοδρομίας του.

Ο Βεργωτής ολοκληρώνει το δοκίμιό του με μια αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και τον μαθητή, που μπορεί να λειτουργήσει δυναμικά για την εκπαιδευτική διαδικασία και μακροπρόθεσμα να επιστρέψει (ως προστιθέμενη αξία) στην κοινωνία: πρόκειται για τον «στέφανο» στον μαθητή, τον έπαινο, την αμοιβή (Βεργωτής 1876: 69-76). Ο Βεργωτής διακρίνει τρία επίπεδα απόδοσης αμοιβής – την οποία θεωρεί αυτονόητη ανταπόκριση του στενότερου ή ευρύτερου περιγύρου στην έμφυτη ανάγκη που έχει ο μικρός μαθητής να επιδείξει τις γνώσεις του ενώπιον ευρύτερου κοινού και τη χαρά που γεννά αυτή η καλώς εννοούμενη επίδειξη: Έπαινος στο πλαίσιο της οικογένειας, μέσα στο ίδιο το σχολείο, αλλά και στο μακροεπίπεδο της κοινωνίας και της πολιτείας. «Αφ' ού όλα τα αγαθά

των μικρών τούτων μαθητών των εκλεκτών θ' ανήκουν εις το δήμον, εις την πολιτείαν, δεν είναι, μα την Θέμιν, εις την υπερβολήν άδικον ν' ανήκη και εις τούτους μέρος καν μικρόν των τόσων αγαθών του δήμου, της πολιτείας, τα οποία κατασώτεύονται εις ό,τι άχρηστον και εις ό,τι αχρείον» (Βεργωτής 1876: 76). Η βράβευση του μαθητή είναι για εκείνον μια απόδειξη ότι στην κοινωνία αποδίδεται δικαιοσύνη – ότι το παιδί δεν προσπαθεί μάταια να έχει καλές επιδόσεις (Βεργωτής 1876: 73).

4. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΟΥ ΒΕΡΓΩΤΗ

Ο Παναγιώτης Βεργωτής κλείνει τον «Μικρό πολίτη», με ένα μικρό κεφάλαιο συμπερασμάτων (Βεργωτής 1876: 77-9). Ξεκινά τον επίλογο με αυτό που ήθελε να πει σε ολόκληρο το έργο του: «Η ελληνική κοινωνία διψά ανάπλασιν». Και μια καλή αρχή είναι η αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, το οποίο δε διστάζει να χαρακτηρίσει «άθλιο», ιδίως σε ό,τι αφορά τη δημοτική εκπαίδευση. Στα συμπεράσματά του, πέρα από τα όσα έχει ήδη εκθέσει (τη δημιουργία διδασκαλοσχολών, την εφαρμογή της παραστατικής μεθόδου, την εισαγωγή της ομιλουμένης γλώσσας και κατάλληλων βιβλίων, την έμφαση στην μέθεξη του ωραίου, την γυμναστική και τη θεσμοθέτηση βραβείων και επαίνων στους αριστείς μαθητές), προτείνει επιπλέον την εισαγωγή στην εκπαίδευση της έκθεσης ιδεών και επιπλέον να εισαχθεί πολιτική κατήχηση στα σχολεία – να διδάσκονται οι μαθητές τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που έχουν ως πολίτες.

Μπορεί ο «Μικρός Πολίτης» να είναι περισσότερο προσανατολισμένος σε θεωρητικές τοποθετήσεις – προγραμματικές αρχές για την ανάπτυξη ενός νέου τύπου δημοτικής εκπαίδευσης χωρίς, στην περιορισμένη έκταση του δοκιμίου να προτείνονται (σε βαθμό εξειδίκευσης που να είναι άμεσα εφαρμόσιμες τουλάχιστον) συγκεκριμένες πρακτικές που μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα στα σχολεία για να επιτευχθεί μια κάποια βελτίωση της υφιστάμενης ζοφερής κατάστασης. Αυτό ίσως συμβαίνει γιατί ο Βεργωτής πιστεύει ότι αυτό που χρειάζεται δεν είναι απλά η εφαρμογή της μιας ή άλλης παιδαγωγικής θεωρίας αλλά μια γενναία θεσμική μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Τα δυο κομβικά σημεία της πρότασής του, η έμφαση στη δημοτική εκπαίδευση και η επαρκής επιμόρφωση των δασκάλων δεν προκύπτουν από θεωρητικές του αναζητήσεις, αλλά από τις πρακτικές ανάγκες της εποχής του.

Ο Βεργωτής μεγάλωσε και τελείωσε το σχολείο στην Κεφαλονιά, στα χρόνια του Ιονίου Κράτους. Η εκπαίδευση στο νησί (όπως και στα υπόλοιπα Ιόνια) την εποχή που ο Βεργωτής ήταν μαθητής στην ανώτατη βαθμίδα της βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο, με την παρουσία της Ιονίου Ακαδημίας και στη βαθμίδα της μέσης εκπαίδευσης, παρά τη μικρή διασπορά των σχολείων τα «Λύκεια» της αγγλοκρατίας παρέχουν ικανοποιητικό επίπεδο σπουδών. Στη δημοτική εκπαίδευση όμως, παρά την ύπαρξη των αλληλοδιδασκικών σχολείων, κάποιων κοινοτικών σχολείων σε μεγάλα χωριά, αλλά και την ύπαρξη ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, παρθεναγωγείων και ξένων σχολείων στις πόλεις, είναι πολύ δύσκολο τα φώτα της γνώσης να φτάσουν στις αγροτικές περιοχές. Η ίδια η αγγλική προστασία δεν ευνοεί, τουλάχιστον ως το 1852, την ευρεία διάδοση της παιδείας, καθώς κάτι τέτοιο ήταν μοιραίο ότι θα προκαλούσε αναταράξεις. Δεν υπάρχει μέριμνα για κρατικά κτίρια, για εξοπλισμό – ελάχιστα δαπανώνται στην δημοτική εκπαίδευση – συχνά ακόμη και οι μισθοί των δασκάλων καλύπτονται από τους ίδιους τους πολίτες. Μπορεί οι κοινωνικές και πνευματικές ελίτ των πόλεων (και σε μικρότερο βαθμό της επαρχίας) να είχαν έρθει σε επαφή με την παιδεία, στην επαρχία όμως (ιδίως στην ορεινή) ο αναλφαβητισμός δημιουργούσε τεράστιο χάσμα παιδείας, και κατά συνέπεια κοινωνικό χάσμα (Μοσχόπουλος, 1988: 107-22).

Η για πολλά χρόνια χρήση της ιταλικής ως επίσημης γλώσσας του Ιονίου Κράτους καθιστούσε και εδώ το πρόβλημα της διγλωσσίας έντονο. Δεν είναι μόνο οι επιδράσεις του Βεργωτή από την, δημοτικιστική στις γενικές της αρχές, τάση της Επτανησιακής Σχολής που τον κάνουν υπέρμαχο της καθομιλουμένης γλώσσας. Είναι ότι διακρίνει ότι στο Ελληνικό Κράτος η διγλωσσία συνεχίζεται - κι αυτό λειτουργεί ανασχετικά προς την καθολική διάδοση της παιδείας. Πέρα από ιδεολογικές και αισθητικές παραμέτρους, το πρόβλημα εδώ

αναδεικνύεται ως παιδαγωγικό και κατ' επέκταση κοινωνικό. Δεν μπορεί να επιτευχθεί η βελτίωση της κοινωνίας με τη χρήση μιας γλώσσας (είτε αυτή είναι η ιταλική στο Ιόνιο Κράτος είτε η καθαρεύουσα) που είναι άγνωστη στους μικρούς μαθητές.

Τα προβλήματα της παιδείας λοιπόν ήταν κοινά τόσο στην προτεραία όσο και στην μετά την Ένωση κατάσταση, κατά τα πρώτα χρόνια της οποίας, και με δεδομένη την κατάργηση της Ιονίου Ακαδημίας, η εκπαιδευτική διαδικασία στα Ιόνια Νησιά έπρεπε να προσαρμοστεί στο εκπαιδευτικό σύστημα του Ελληνικού Κράτους, όπου τα προβλήματα δεν ήταν λιγότερα (Μπουζάκης, 1991: 34-45· Δημαράς, 1990: 212-30). Την ίδια χρονιά με την Ιόνιο Ακαδημία έκλεισε και το Διδασκαλείο, (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 63-66), πράγμα που δικαιολογεί την αγανάκτηση του Βεργωτή για την έλλειψη ειδικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών. Για εκείνον η διάδοση της εκπαίδευσης σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας αποτελεί πρωταρχική αναγκαιότητα, και, μολονότι απορρίπτει την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, προτείνει έναν «σπονδυλωτό» τρόπο παραγωγής δασκάλων: Τα σχολεία των πρωτευουσών των νομών να χρησιμεύουν για ένα μεταβατικό διάστημα ως διδασκαλοσχολές για τα σχολεία των οικισμών της περιφέρειας. Η επιθυμία του Βεργωτή είναι ίσως και η μόνη που θα πραγματοποιηθεί μερικώς με τον νόμο ΛΘ' του 1878, που θα επανιδρύσει το καταργημένο «Διδασκαλείο» στην Αθήνα, ενώ την ίδια περίοδο και άλλα διδασκαλεία ιδρύονταν σε άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Βεργωτής δεν γνωρίζει και δεν λαμβάνει υπόψη του τις μέχρι την εποχή του διατυπωμένες παιδαγωγικές θεωρίες. Οι απόηχοι του Διαφωτισμού και του Ρουσσώ είναι χαρακτηριστικοί στην άποψή του για την αγνότητα και το εύπλαστο του παιδιού. Είναι όμως κάτι παραπάνω από εμφανές ότι τα πρότυπά του βρίσκονται στη Γερμανία, χωρίς να ασπάζεται απόλυτα καμμία από τις θεωρίες. Αλιεύει τα στοιχεία που εξυπηρετούν αυτό που οραματίζεται ως εφαρμοστέο στη σχολική πράξη.

Στην αλληλόδραση οικογένειας, σχολείου, εκκλησίας και κοινωνίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, για παράδειγμα, μπορούμε να διακρίνουμε τις απόψεις του Friedrich Schleiermacher (1768-1834), που κι αυτός προσπάθησε να δει την αγωγή όχι ως διαδικασία αυτοβελτίωσης του ανθρώπου, αλλά και μέσα από την πολιτιστική, ηθική, και κοινωνική της διάσταση (Δανασσής-Αφεντάκης, 1993: 77-83). Επιπλέον, φαίνεται να παίρνει ανοιχτά θέση υπέρ της ερβαρτιανής συνδιδασκτικής μεθόδου, την οποία, την ίδια περίπου εποχή, εισηγούνται στην Ελλάδα οι τρεις υπότροφοι Χαρίσιος Παπαμάρκου, Σπύρος Μωραΐτης και Παναγιώτης Οικονόμου, οι οποίοι είχαν σταλεί στη Γερμανία από τον Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων προκειμένου να μελετήσουν τα εκεί παιδαγωγικά συστήματα (Κάτσικας, Θεριανός 2004: 66-71, Χατζηστεφανίδης 1990: 68-87). Από το παιδαγωγικό σύστημα που προτείνει ο Herbart και οι μαθητές του ο Βεργωτής φαίνεται να ασπάζεται τον «διδασκαλοκεντρικό» του χαρακτήρα – γι' αυτό και δίνει έμφαση στην διδακτική επάρκεια των εκπαιδευτικών. Ωστόσο δεν θα βρούμε στον Βεργωτή την υιοθέτηση συνολικά του ερβαρτιανού μοντέλου των πέντε διδακτικών σταδίων (Δανασσής Αφεντάκης 1993: 83-92). Ο Βεργωτής, μολονότι επικαλείται συχνά στον Μικρό Πολίτη τα παραδείγματα εξελιγμένων εκπαιδευτικών συστημάτων φαίνεται να έχει συνείδηση ότι η συνολική «μετακένωση» ενός εκπαιδευτικού συστήματος ή μεθόδου δεν πρόκειται να τελεσφορήσει σε έναν χώρο όπου υπάρχουν διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά και διαφορετικές κατεπείγουσες πρακτικές ανάγκες. Τα πρότυπα του εξωτερικού δεν μπορούν να αφομοιωθούν στον ελληνικό χώρο, παρά μόνο να αναζητηθούν κατ' αναλογίαν λύσεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες της ελληνικής εκπαίδευσης.

Δεν θα ήταν υπερβολή αν αναγνωρίζαμε στον «Μικρό Πολίτη» ψήγματα θεωριών που θα συναντήσουμε να αναπτύσσονται και μεταγενέστερα στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} και στις αρχές του 20ού αιώνα, και να εφαρμόζονται σε μελλοντικές από εκείνον εποχές. Η έμφασή του στην κοινωνική αποστολή-ρόλο του μαθητή, στην πρακτική διάσταση της εκπαίδευσης και στην ολόπλευρη σωματική και ψυχική διάπλαση του μαθητή έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με το σοσιαλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα (Δανασσής-Αφεντάκης 1993: 195-240· Hunt, Blackledge, 1995: 155-81). Ο κοινωνικός χαρακτήρας εξάλλου είναι στοιχείο που τυγχάνει μεγάλου ενδιαφέροντος και στο σύστημα του John Dewey, όπου βλέπουμε και τα στοιχεία του συνδυασμού βούλησης και συναισθήματος που είδαμε και στον

Βεργωτή (Δαναοσής-Αφεντάκης 1993: 97-109). Και κάτι τέτοιο είναι εύλογο – οι νεότερες παιδαγωγικές θεωρίες είχαν περισσότερο πρακτικό προσανατολισμό και διήθιζαν στο φίλτρο της πραγματικότητας, εκπαιδευτικής και κατ' επέκταση κοινωνικής, τις θεωρητικές προσεγγίσεις των προηγούμενων αιώνων.

Ο Βεργωτής, ενεργός εκπαιδευτικός, είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει, μέσα από την εικοσαετή πορεία του στην εκπαίδευση της Κεφαλονιάς τη δυνατότητα εφαρμογής αυτών που ως θεωρητικά σχήματα υποστήριζε στον Μικρό Πολίτη. Ωστόσο, θα χρειάζονταν πολλές δεκαετίες ακόμη για να εφαρμοστούν ορισμένες από τις προτάσεις του, όπως η εισαγωγή της καθομιλουμένης γλώσσας στα σχολεία. Από την άποψη αυτή, είναι πραγματικά απογοητευτικό να σκέφτεται κανείς ότι ένας δάσκαλος σε μια γωνιά της Ελλάδας που είχε λειτουργήσει ως φορέας μετακένωσης των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, αλλά στην σύγχρονή του εποχή βρισκόταν όπως όλη η Ελλάδα σε εκπαιδευτικό αδιέξοδο, ένας άνθρωπος που είχε επαφή με τα διεθνή εκπαιδευτικά ρεύματα, καλλιέργεια αλλά κυρίως όραμα για μια καλύτερη εκπαίδευση, δεν μπορούσε να εφαρμόσει σε όλες τις διαστάσεις του το όραμα αυτό για λόγους κυρίως εξωεκπαιδευτικούς. Σε μια εποχή κατά την οποία η κρατική χρηματοδότηση της εκπαίδευσης ήταν ελάχιστη, ο Βεργωτής εναπέθετε την ελπίδα του στα χρήματα των ευεργετών, που ήταν τότε για την Ελλάδα ότι σήμερα τα κοινοτικά πλαίσια στήριξης: η μόνη προοπτική δημιουργίας και διατήρησης υποδομών παιδείας, υγείας, πρόνοιας, πολιτισμού, υποδομών που αδυνατούσε να προσφέρει το κράτος. Η δημοτική εκπαίδευση, τουλάχιστον στην Κεφαλονιά, ελάχιστα αποκόμισε από τα χρήματα των μεγάλων ευεργετών, σε αντίθεση με τη μέση και την πρακτική εκπαίδευση, που στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα απέκτησαν γυμνάσια, παρθεναγωγεία και πρακτικές σχολές. Πώς θα έφταναν όμως ως εκεί οι μαθητές; Υπήρξαν και δωρεές κατά τόπους που αφορούσαν στην ανέγερση ή τη στέγαση δημοτικών σχολείων, ωστόσο η δημοτική εκπαίδευση χρειάστηκε πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια για να διαδοθεί σε όλη την έκταση του νησιού και τουλάχιστον να καταπολεμηθεί ο αναλφαβητισμός στο συντριπτικό ποσοστό των μελλοντικών μικρών πολιτών.

Ας κλείσουμε με ένα μικρό άλμα στο χρόνο. Φέτος, το έτος 2008, 132 χρόνια μετά την δημοσίευση του Μικρού Πολίτη, το κτίριο που στεγάζεται το σχολείο της πόλης του Αργοστολίου που φέρει το όνομα του Παναγιώτη Βεργωτή, κρίθηκε ακατάλληλο και οι μαθητές μεταφέρθηκαν σε προκατασκευασμένες αίθουσες στην άκρη της πόλης. Αυτή η είδηση, που δυστυχώς είναι τόσο συνηθισμένη που ίσως και να μη θεωρείται πια είδηση, μας κάνει να διαπιστώνουμε ότι η προσπάθεια για εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών εκπαιδευτικών συνθηκών για την διάπλαση όλων των μικρών πολιτών πρέπει να είναι διαρκής, συντονισμένη και ακούραστη. Γιατί, όπως έλεγε ο Βεργωτής «Η κοινωνία διψά ανάπλασιν». Και η μόνη ελπίδα γι' αυτήν είναι οι μικροί πολίτες, τα παιδιά, που είναι «ζωγραφική, μουσική και ποίηση».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Hunt, B., Blackledge, D. (1995) *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Μφρ. Μ. Δεληγιάννη (Αθήνα, Έκφραση).
- Αλισανδράτος Γ. (1997) Παναγιώτης Βεργωτής (1841-1916), Σύντομη Βιογραφία και δημοσιεύματά του. Στο Η. Μπεριάτος (επιμ.) *Μελέτες για την ιστορία και τον χώρο των νησιών Κεφαλονιάς και Ιθάκης* (Αργοστόλι, Ίδρυμα Κεφαλονιάς και Ιθάκης), σσ. 11-66.
- Αποστολοπούλου Γ. (1988) *Ο εγγελιανός φιλόσοφος Ιωάννης Μενάγιας. Εισαγωγή – κείμενα – μαρτυρίες*. (Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Παράρτ. Επιστ. Επετηρίδας «Δωδώνη» αρ. 38).
- Βεργωτής Π. (1874) Περί δημοτικής εκπαίδευσεως, εφ. *Εξέγερσις* (Κεφαλληνίας), 12, 22 Δεκ. 1874, σσ. 1-2.
- Βεργωτής Π. (1876) *Ο μικρός πολίτης* (Αργοστόλι, τυπ. Ηχώ).
- Βεργωτής Π. (1877) *Ο έρωσ της ιδέας* (Αργοστόλι, τυπ. Ηχώ).

- Βεργωτής Π. (1878) Ελλείψεις της εκπαίδευσης. Στο περ. *Ζακύνθιος Ανθών*, Δ(1878), αρ. ΛΖ, Ιούλ. 1878, σσ. 1-4· ΛΗ, Αύγ. 1878, σσ. 61-64· ΛΘ, Σεπ. 1878 σσ. 89-92· Μ, Οκτ. 1878, σσ. 109-114.
- Βεργωτής Π. (1885) *Έκδοσις Δευτέρα του Μικρού Πολίτου* (Αργοστόλι, χ.ό.)
- Δανασσής – Αφεντάκης Α.Κ. (1992) *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τ. Α': Θεματική της Παιδαγωγικής Επιστήμης. Παιδαγωγική Ανθρωπολογία. 4^η έκδ. (Αθήνα, χ.ό.).
- Δανασσής – Αφεντάκης Α.Κ. (1993) *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τ. Β', Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης, 4^η έκδ. (Αθήνα, χ.ό.).
- Δημαράς, Α. (1990) *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια Ιστορίας*, τ. 1, 1821-1894 (Αθήνα: Ερμής).
- Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ. (2004) *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους ως το 2004* (Αθήνα, Σαββάλας).
- Μοσχόπουλος, Γ.Ν. (1988) *Ιστορία της Κεφαλονιάς*, τ. 2: 1797-1940 (Αργοστόλι, Κέφαλος).
- Μοσχόπουλος, Γ.Ν. (1997) *Ιδιωτικά Αρχεία-Συλλογές. Α. Το αρχείο του Παν. Βεργωτή (1841-1916) Β. Συλλογή Δημ. Λουκάτου*. (Αργοστόλι, ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κεφαλονιάς).
- Μπουζάκης Σ. (1991) *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1895)* (Αθήνα, Gutenberg).
- Τσιτσέλης, Η. (1904) *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν και Λαογραφίαν της Νήσου Κεφαλληνίας*, τόμ. Α: Βιογραφικά, Οίκων Ιστορία, Δημοσιεύματα (Αθήνα, Λεωνής).
- Χατζηστεφανίδης Θ.Δ. (1990) *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*, β' έκδ. (Αθήνα, Παπαδήμας).
- Χιώτης Π. (1876) Βιβλιογραφία: Ο Μικρός Πολίτης υπό Π. Βεργωτή, περ. *Κόριννα* (Ζακύνθου) Β (Η), Οκτ. 1876, σσ. 129-132.